

„s a néhány mondatnak induló beszélgetésük a késő estébe nyúlt”

Beszélgetés Ottlik Géza személyiségéről, életéről

HERNÁDI MÁRIA (1974) Piliscsaba

➤ **HERNÁDI MÁRIA:** Mindannyian személyesen ismertétek Ottlik Gézát, s műértelmező munkáitoknak is fontos háttere az író személyisége, lénye. Kelecsényi László monográfiájában olvashatjuk, hogy „az író egész létezésével az, ami”, Horkay Hörcher Ferenc szerint pedig „az Ottlik-művek értelmezőhorizontjának teljes vertikuma akkor nyílik fel, ha szerzőjük egzisztenciája felől kezdjük olvasni a műveket”. Hogyan ismertétek meg Ottlik Gézát? Milyen emlékek fűződnek az első találkozáshoz?

➤ **ÁCS MARGIT:** Vas Istvánéknál találkoztam személyesen először Ottlikkal, és mindjárt mondott is valamit, ami egy életre tanulságos lett számomra. Mint matematikus elme azt mondta, hogy az irodalomban, az írásban, sőt minden szövegben azt lenne jó érvényesíteni, amit a matematikai szellemességről Bólyai mondott. A matematikai szellemesség az, hogy egy tétel kiolvasásához szükséges energia fordított arányban álljon a felállításához szükséges energiával. És ez bizony számomra kezdő lektorként, még kezdőbb íróként nagyon fontos tanulság volt, és azt gondolom, hogy ezzel tényleg mindjárt a leglényegesebb Ottlik-tételt sikerült elsajátítanom.

➤ **KELECSÉNYI LÁSZLÓ:** Jobb az írókat nem ismerni. Ezt nem Ottlik mondta vagy írta le, hanem Beke Kata, aki szerint elég, hogyha csak a szerző műveit olvasunk, mert néha csalódást okoz a személyes ismeretség. Ebben sok igazság van. Tíz éven keresztül a Budapest Filmstúdióban dolgoztam dramaturgként. A stúdióvezető, Nemeskürty István és Ottlik Géza nagyon jó barátok voltak. Ottlikot sokan ostromolták, hogy filmet készíthessenek az *Iskola a határon*-ból. Amikor megjelent a könyv, a még teljesen ismeretlen Jancsó Miklós felhívta telefonon és személyesen is megkereste ezzel a kéréssel. Ebből nem lett semmi, de azt hiszem, más lenne ma a Jancsó-életmű, ha ez a film elkészül. Végül Ottlik mégis beadta a derekát. 1981 szeptemberében egész küldöttség ment hozzá az Attila úti lakásba. Ekkor már a *Hajnali háztetők* megfilmesítéséről volt szó. Jött a stúdióvezető, Nemeskürty, jött a későbbi rendező, Dömölky János, jött Ottlik Géza „famulusa”, Fakan Balázs, aki napi kapcsolatban volt vele, és végül mentem jómagam. Igazán nem tudtam, hogy mit keresek ott, a stúdióvezető talán azért vitt el, hogy lássam, milyen egy élő klasszikus. Ottlik és a mozgókép akkor még két külön világ volt, de később ez megváltozott: a hetvenes évek végén, amikor a felesége már nagyon beteg, Ottlik beszámol róla egy jegyzetében, hogy „beadtuk a derekunkat”, „és vettünk egy kis TV-készüléket”. Mert addig ő nem nézett tévét. Azután viszont időnként felhívta Nemeskürtyt, a stúdióvezetőt, és a telefonban botrányt rendezett. Egyszer hallottam is: „Mit képzeltek ti, milyen műsorokat adtok le a televízióban? Hát hogy lehet ilyet vetíteni?” Mire a Tanár úr azt felelte, hogy „könyörgöm, én egy stúdiót vezetek, ahol nem is a magyar filmgyártás egészségéért, hanem az

A 2013. május 9-én a Hadik Kávéházban elhangzott beszélgetés szerkesztett változata.

egyötödéért vagy negyedéért felelek, semmi közöm a televízióhoz”. De Ottlik azért dühöngött.

Elhoztam egy képeslapot, amit tőle kaptam. Mi mást ábrázolhatna a képeslap, mint a Lukács-uszodát. Postabélyegző: kelt 1984. október 31-én. „Kedves Kelecsényi László! Megkaptam és köszönöm a Karády-könyvét. Sok érdekes adat van benne, van, amit kár volt idézni, például egy ezredes pimasz ostobaságát Karádyról. Még egyszer köszönöm és minden jót. Ottlik Géza.” Az „ezredes pimasz ostobasága” Kádár Gyula emlékirataira vonatkozik, amely akkor jelent meg a Magvető Kiadó Tények és tanúk sorozatában, és Ottliknak nem tetszett. Az egész Karády-könyvből ezt „vette le”. No, hát így kezdődött.

✓ HORKAY HÖRCHER FERENC: Jó-e ismerni egy író, költőt? Én ismertem Beke Katát, még az Antall-kormányban vállalt tisztsége idejéből, szerintem jó volt ismerni, nagyra becsültem, úgyhogy jó lelkiismerettel vitatkozom vele. Úgy gondolom, egy író nem lehet megérteni az arca nélkül. Kosztolányi minden egyes könyvbe beragasztotta a szerzője arcképét. Én is legalább képzeletben beragasztom ezeket az arcképeket, mert úgy gondolom, hogy a szerző arca az, ami beszél a szövegben, még akkor is, ha fiktív szövegben nyilván nem közvetlenül szólal meg. Én konzervatív módon ragaszkodnék hozzá, hogy az író személyiségének hitele tartja meg a szöveget, mint Nemes Nagy versében a beszélőt a madár: „ha elröpülne egy napon, / most már eldőlnék nélküle.” (*Madár*)

Én is napi kapcsolatban voltam Ottlikkal, *egynapi* kapcsolatban – vagy még inkább egyestés ismeretség volt ez. A nyolcvanas években, bölcsész egyetemista koromban volt egy Kölcsey-körnek nevezett kis irodalmi társaságunk az ELTE-n. Akkor jelent meg az Újhold Évkönyv – óriási dolog volt, hogy évtizedekkel az Újhold folyóirat Lukácsék általi bezúzása után újból megjelenhetett ez az orgánus. Diákként fölmentem Nemes Nagy Ágneséhez, és megszerveztünk egy rendezvényt a bölcsészkarra. Ottlikot is utol lehetett érni, ami már akkor is nagy dolog volt, mert '86-ban ő már nem mozdult ki olyan könnyen. Örült nagy fölajtás lett belőle, mert az egész újholdas csapat, Nemes Nagy, Mátyás, Lakatos István is ott voltak. Csak Ottlik késett. Aztán megjelentek, lent vártam őket az utcán: először Dömölky János tűnt fel, őt követte Ottlik. Ez még a Piarista közben lévő hajdani bölcsészkar épületben történt, ahova Ottlik annak idején iskolásként járt. Tehát amikor én fölvittem a harmadik emeleti demonstrátori szobánkba, ahová beakasztottuk a kabátját, közben folyamatosan mondta, hogy itt vagy ott melyik osztály volt, melyik tanár volt az osztályfőnök... tehát végig kísérte az utunkat kommentárokkal.

Aztán maga a fölolvadás is nagyon érdekes volt. A Kelecsényi László által is említett dühöngő, kicsit akaratos lény itt is megnyilatkozott: fölolvasta a saját szövegét, és utána, mint aki jól végezte dolgát, kivonult. Tehát az Újhold est körülbelül eddig érdekelte. Kiment, és kinn a folyosón leült egy fotelba. Engedte, hogy odaguggoljak eléje, úgy, ahogy annak idején a középkori egyetemeken a mester elé oda lehetett kucorodni, és lehetett beszélgetni vele. Emlékezetemben mindörökké ebben a viszonyrendszerben maradtunk: ő volt nekem ez az öregúr, akinek egyrészt ott van a gyerekkora abban az épületben, ahol én éppen most övele találkozom, és ahová egyetemre járok. Másrészt szembesültem ezzel a majdnem autisztikus tulajdonságával, ahogyan nem foglalkozott azzal, hogy a többiekkel mi van, hanem elmondta saját mondókáját, és utána lelépett. Mindezen felül jó érzés volt, ahogy egy érdeklődő diákkal ezt a mester–tanítvány viszonyt ilyen képszerűen testi viszonyként is leképezve felvállalta. Ez a viszony annyira fontos volt nekem, hogy talán innét eredeztethető sok minden, amit Ottlikról gondolok mind a mai napig.

► H. M.: Nagyon sokféle Ottlik-arc rajzolódik ki a kortársak visszaemlékezéseiből. A széles paletta egyik végén ott van Szántó Piroska *A bűvös vadász* című írása, amelyből egy mindig haragvó, ideges, indultatos személyiséget ismerünk meg. Ennek ellenpontja pedig talán az irodalmi gentleman, amelyről Horkay Hörcher Ferenc Ottlik-könyve ad átfogó és alapos képet (*Ottlik kadét történetei*, Kortárs, 2010). Ti milyen egyéniségnek láttátok Ottlikot?

HORKAY HÖRCHER FERENC (1964.) Budapest

► H. H. F.: Előtte úgy jelenik meg Ottlik, mint egy nagyapa-figura. Anyai nagyapámra emlékeztetett, aki bíró volt a háború előtt. A második világháború után elvesztette az állását, börtönbe zárták, mindent, amit a kommunisták ki tudtak találni, azt eljátszották vele. Egy elkeseredett pillanatában talán öngyilkos is akart lenni. Utána portásként szolgált egy kórházban. Ez a személyes sorsnak az a fajta hitele, amiről nagyon szépen ír Ottlik zakója kapcsán Esterházy (nyilván neki is megvolt hozzá a nagyapja): „évszázados idő meg tartás. Ez a furcsán szögletes, csontos, nagyon-nagyon nehezen leírható, megfogha-tat-lan, bizony: megfoghatatlan, ferde, nem illeszkedett tartás – ez kell a zakóhoz.” Ahogy a nagyapánk zakójához viszonyulunk, annak anyagszerűségéhez, az angol szövet szagához, azokhoz az illatokhoz, amik benne laknak – ez is benne van az Ottlikhoz való viszonyomban: a háború előtti világ idegensége, ugyanakkor a gyerekkorból eredő ismerőssége. De főleg az ember megbízhatósága, igen, a bizalom, ahogy az ember a nagyapjában megbízhat.

► K. L.: Tényleg megvolt benne ez a kettősség. Igazi gentleman volt például abban, ahogy a műveit gondozta, kezelte: gondossággal és fegyelemmel dolgozott a munkáin. Gentlemani gesztus volt kilenc évre visszavenni a nyomdából egy kész regényt, amit már elfogadtak. De magánemberként megmutatkozott a másik arca is: írja valahol, hogy a Magvetőben '59-ben úgy ordított, amikor nem sikerült valami korrigálást elintézni, hogy a szomszéd szobából is becsődültek az emberek. Van egy nagyon érdekes gondolata: „nem nekem kell – mondja egyes szám első személyben – megtanulni a világban létezni, hanem a világ tanuljon meg létezni énkörülöttem”. Szerette, ha körülötte forog minden. Elment például a *Hajnali háztetők* filmforgatására, csodálkozott, álmélkodott, és nagyon jól érezte magát. Udvarolt a női főszerepet játszó, ragyogó külsejű Dér Denisának, élvezte ezt a neki kiosztott szerepet. Azt is élvezte, amikor a Filmszemlén a Kongresszusi Központban bemutatták a filmet, és ő kapta a legnagyobb tapsot. '86-ban szinte politikai tüntetésszámba is ment, hogy ennyire ünnepelték őt a színház, rendezők és az egész közönség.

► Á. M.: Amikor Ottlikkal személyesen találkoztam, legendáját már régóta ismertem a barátaitól, meg persze az *Iskola határon*-ból, amit nem sokkal megjelenése után, frissiben kellett elolvasnom a Szépirodalmi Kiadóba kerülve kezdő lektorként, ösztöndíjasként. A mentoromnak kijelölt szerkesztőtől kaptam egy listát, hogy mit kell elolvasnom – ez sokkal hasznosabb volt, mint az egész egyetemi öt év. Ezek között első helyen az *Iskola határon* szerepelt. Tehát én úgy olvastam az *Iskola határon*-t, hogy még nem volt meg hozzá Ottlik arca, csak néhány mozaikdarab, amit közben hallottam róla: Vas Istvántól (ő emlegette a legtöbbször), Kálnoky Lászlótól, Nemes-Nagy Ágnestől. Mindenki úgy beszélt róla, mint egy család a renitens gyerekéről. Jelenség volt, már a zakója is, amelyről külön megemlékezések születtek azóta – tényleg gyönyörű volt, és folyton mozgott benne. De otthon ő inkább házikabátban szeretett lenni és pizsamában! Nemes-Nagy Ágnes állandóan éreztette vele, hogy alapjában véve lustának tartja, és egyáltalán nincs tisztelettel az írást az írói hallgatás iránt, amit most az esztéták olyan meggyőzően megmagyaráznak. Kü-

lönös volt Ottlik Vass Istvánval való kapcsolata is. Látszott, hogy nagyon mély kötelék van köztük. Azt, hogy mennyire volt ez barátság a szó szokványos értelmében, azt nehéz utólag megítélni. Egy kicsit mindig figyelték egymást, és tartottak is egymástól. Vas Istvánt szüntelenül irritálta Ottlik született eleganciája, mert Vas nagyon szeretett volna olyan elegáns lenni és úgy, ahogyan Ottlik házikabátostul meg a modortalan megjegyzéseivel együtt is az volt.

Amikor először személyesen találkoztam vele, zavarban voltam. Ugyanakkor arra is rájöttem, hogy az élő, eleven irodalomról nemigen lehet beszélgetni vele. Nyilván lehetett akkor, amikor négy hónapig az ő lakásán rejtőzködő Vassal vitatkoztak például Nietzsche-ről. De Vas István is megírja, hogy Ottlik még a saját ükapja emlékiratait sem olvasta. Ott volt a könyvtárában Ottlyk Györgynek, Rákóczi főudvarmesterének az emlékirata, és ő nem olvasta el! Volt benne egy sajátos indolencia is mások művével szemben. A Lengyel Péterrel készült interjúbán idézi Nemes-Nagy Ágnes – nem is tudtam, hogy ő egyáltalán olvasott Nemes-Nagy Ágnes! Mert a költőnőt tulajdonképpen a szaltóiért, a valamikor diáklány korában ugrott szaltóiért becsülte legjobban Ottlik, s ezt állandóan emlegette is.

☑ K. L.: Na de nőként is tisztelte, nem?

☑ Á. M.: Nagyon. Nagyon nagy szeretet volt köztük. Hozzám került Lengyel Balázséktól Nemes-Nagy Ágnes halála után egy hat konyakospohárból álló készlet: konyakospoharak, amiket egyenként kapott Ottliktól különböző ünnepi alkalmakkor. Azért nem hoztam el, mert félek, hogy eltörrik, másrészt meg pontosan olyan, mint amiben itt főlszolgálnak a konyakot, így mindenkinek csalódást okozna, hogy nem tündéri fényekben villódzó velencei üveg. Tehát volt egy ilyesfajta komolytalanság a baráti körben Ottlikkal kapcsolatosan a legnagyobb szeretet és megbecsülés mellett is. És azért ez – azt gondolom most már utólag – Ottliknak nem esett jól. Épp az imént említett Lengyel Péter-interjúbán arra a kérdésre, hogy szereti-e a szerepléseket, és mit gondol ezekről az írói megnyilvánulásokról, határozottan kimondta, hogy ezek a megszólalások mind hamisak: hamisítják az író képét. És ez teljesen igaz. Azt mondja Ottlik, hogy az író a szerepei mögött valójában egy közönséges ürge. És hogyha valakinek sikere van, az többé nem lehet ürge. Az nem jár úgy az utcán, nem úgy él, mint azelőtt, így elveszíti az életét, nem tud újra feltölteni. Ő viszont valóban megvalósította, hogy ürge maradjon ezekben a baráti kapcsolatokban és a civil életében. Lehet, hogy a tisztelőknak eljátszotta a nagy író, de annak én nem voltam tanúja. Az biztos, hogy én nem tudtam akkor vele igazából beszélgetni, mert túlságosan tiszteltem, és nem értettem a bridzshez sem, nem voltak közös emlékeink. Egyszer volt egy komolyabb és érdekes beszélgetésünk, de arról majd később.

☑ K. L.: Közben még egy apró adalék jutott eszembe Ottlik magánlány mivoltának és irodalmi úriemberségének szemléltetésére. '44 telén történt, a nyilas érában, hogy Ottlikék a Riadó utcában bújtatták Vas Istvánékat. Gyöngyi, a feleség lent a haját tépte, hogy a ház előtt mennek az őrzérek, masíroznak a katonák, az a két őrült meg közben fönt az emeleten ordítva vitatkozik arról, hogy Thackeray vagy Charles Dickens a nagyobb író...

☑ H. M.: Hogyan hatott ez a személyes ismeretség a ti Ottlik-olvasatotokra? Befolyásolt-e benneteket az olvasásában, a megértésben a személyesen ismert Ottlik-arc?

☑ H. H. F.: Engem nem befolyásolt.

✓ K. L.: Befolyásolt, ez kitűnik már abból a tényből is, hogy kutatóként őt választottam. Elkezdtem vele egyre komolyabban foglalkozni, s ennek ma már megvannak a dokumentumai is: egy szerzői monográfia és két szöveggyűjtemény. Arra azonban, hogy mennyire hatott rám a lénye, csak később jöttem rá, nem akkor, amikor találkoztam vele, hanem már a halála után.

✓ Á. M.: Engem annyiban befolyásolt a személyisége a *Buda* olvasásában, hogy ennek köszönhetően sokkal inkább figyeltem a *Budában* az érzelmekre, mint a többi kritikus. Az én számomra a *Buda* nem annyira a gondolatok, sokkal inkább az érzelmek csodálatos szövevénye. Az anya–fiú kapcsolat például kevés irodalmi műben jelenik meg olyan intenzitással, mint a *Budában*. Ez az egyszerű, személyes szeretet, s mellette ellenpontként az elveszettség, az élet lassú kiürülése, a társak elvesztése... Talán az ismeretség nélkül is észrevettem volna mindezt, de a szerző mint „eleven ember” ismerete mégis sokat erősített ezen az olvasaton.

✓ H. M.: *A Budára* még vissza fogunk térni. Előtte azonban még Ottlik személyiségéhez kapcsolódóan érdekelne, hogyan volt jelen Ottlik a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évek irodalmi életében. Hogy viselte a mellőzést?

✓ K. L.: Szerintem nem érezte mellőzésnek. Tudatos választás volt például az, hogy '57-ben nem lépett vissza az Írószövetségbe. Mindössze egy vagy két esetben tette be oda a lábát. Az egyik alkalom az volt, amikor Lengyel Péter *Cseréptörés* című könyvének bemutatóján tartott előadást. Ottlikot a közélet nem érdekelte, nem nyilatkozott politikai újságnak, sőt többnyire senkinek sem. Dokumentálva vannak az „ordítózó vacsorák” Aczél Györggyel, akivel még az ellenállásból ismerték egymást, és a kölcsönös tisztelet később is megmaradt köztük. (Vannak Ottlik-dedikációk az Aczél hagyatékban, csak nem lehet kutatni, mert a Kuratórium nem engedi meg.) Tehát ő ezt úgy fogta fel, hogy van a világ, van a politika, ami irányítja ezt a magyar világot, és amely néha díjat ad neki. De nagyon jellemző apróság, hogy amikor megkapta a Kossuth-díjat, az ő szavai szerint „Kossuth Lajos-díjat kapott”. Ez humor volt a részéről, de egyfajta különállást is tükrözött, és azt, hogy az egész végül is nem érdekes. Sokkal fontosabb volt neki például, hogy rendszeresen olvasta a Népszportot, a hagyatékban megvannak az ezzel kapcsolatos, lapszélre írott feljegyzései. Egyszer levelet is írt a szerkesztőségnek, mert Zsivótzky Gyulának valamilyen kalapácsvető rekordját rosszul közölték.

✓ H. H. F.: Én a nyolcvanas évekről tudok számot adni, visszatérve az egyetem világára, ahol én ezzel szembesültem. Most éppen a Mikszáth térről jövök, ahol a kommunista hatalom kultúrpolitikájáról vezettem egy beszélgetést (ha már Aczél Györgyről esett szó). Itt Kulin Ferenc volt az egyik vendégem, aki az akkori irodalmi élet meghatározó folyóiratának, a *Mozgó Világnak* volt a főszerkesztője, amíg be nem tiltották a lapot. Én nagyjából ebből a „Mozgó Világ-kontextusból” ismertem meg Ottlikot, ahol őt a fiatalabb nemzedéknek, a Péterek generációjának teljes elismerése övezte. Amikor az újholdasokat meghívtuk az ELTE-re, rajzoltunk egy plakátot (még nem létezett a számítógép). Ráírtam, hogy „Újhold Évkönyv” kis betűkkel, majd jóval nagyobbakkal azt, hogy „Ottlik Géza”. Jöttek az újholdas nagy öregek, nézik a plakátot. Egyikőjük (jeles latinista, műfordító, de önálló jogon is fontos alakja ennek a körnek) nagyon felháborodott azon, hogy ha Ottlik ott van a plakáton nagy betűkkel, akkor az ő neve ugyan miért maradt le onnan. Miért pont Ottlik? És tényleg volt egy ilyesféle különbségtétel akkoriban, hogy mindenki más, meg Ottlik. Mi ebben az összefüggésben olvastuk a műveit, ami persze nem biztos,

hogy szerencsés volt. Meglehet, hogy minden tévedésünk ebből adódott, sőt talán a nyolcvanas évek állítólagos prózafordulata mögött is ott lehet e megkülönböztetés tévedése. Mándy például egy novellát olvasott fel az esten, és az lehet, hogy erősebb volt annál a szövegnél, amit Ottlik hozott. Csak Mándyra már nem figyeltem, mivel közben kiment „az öreg”...

➤ Á. M.: Ez az ünneplés, ami a nyolcvanas években elérte Ottlikot, szarkasztikus megjegyzéseket váltott ki a barátokból is. Éppen azért, mert itt tényleg volt valami aránytalanság: az új paradigma nevében nagy életműveket szorítottak háttérbe, sőt ignoráltak. Ottlik meg felkerült a posztmodernizmus oltárára. Vas István többször kifejtette baráti beszélgetések során, hogy ő nem érti ezt a kultuszt. Az ünneplést érti, és az rendben is van, de azt, hogy az életművet minden előzménytől, minden társjelenségtől elszakítva új paradigmaként tárgyalják, nem érti. Azt mondta Vas, hogy „hát kérem, ez egy nagyon jó angol regény”. Akkor nekem ez nagyon tetszett, de most már úgy gondolom, hogy ez is tévedés volt, nagyon nagy tévedés. De hogy Ottlikra egy teljesen új paradigmát lehetne építeni, azt én is kétlem. Ottlik nem volt posztmodern. Ars poeticája egyértelműen arra vall, hogy számára az élet megragadása, minél pontosabb megragadása fontosabb volt a szónál. Persze, szóban történt a megragadás, de az élet volt a kiindulópont, Ottlik az élethez kereste a szavakat, és nem a szavaknak kölcsönzött életet. Tehát ez a fajta posztmodern kultusz utólag valóban tévedésnek látszik. De Vas István kicsit vállveregetős megjegyzése is tévedés volt. Mindenesetre itt, ebben a kontextusban került sor arra a bizonyos fontos beszélgetésre, amire korábban utaltam. Telefonon beszélünk Ottlikkal. Épp akkor jelent meg Balassa Péter húszoldalas tanulmánya Esterházy *Gobelin*jéről. Én már a *Gobelin*t is túlzásnak tartottam, de a róla szóló húszoldalas tanulmányt végleg, és azt még inkább, hogy a Balassa-tanulmányból középiskolások számára ajánlott olvasmány lett. Mondtam is Ottliknak, hogy én jobban örültem volna, hogyha Esterházy azzal a fáradtsággal, amivel lemásolta az *Iskolát*, inkább egy gyönyörű esszét írt volna a regényről. Engem sokkal jobban érdekelne, hogy mit gondol az *Iskoláról*, mint ez a posztmodern gesztus. De Ottlik nem vette a lapot: hűvösen azt mondta, neki nagy öröm, hogy ezek a fiatalok szeretik, becsülik, a barátai úgysem becsülik őt semmire. Ellenvetésül elmondtam, hogy amikor a Szépirodalmiba kerültem gyakornoknak, kötelező olvasmány volt a frissen megjelent *Iskola határon*, mert annyira fontosnak tartották. Ja igen, mondta, de egyik sem írt róla... Mondtam, hogy dehogynem, dehogynem, hát tudja, hogy mennyire becsülik! De egyik sem írt rólam – felelte Ottlik –, sem a Domonkos Matyi, sem a Réz Pali nem írtak a könyvemről, nem becsülik. Kifejtettem neki, hogy amikor megjelent az *Iskola*, azt, amit ők, Ottlik barátai gondoltak róla, nem lehetett megírni, mert feljelenésnek minősült volna. De hát azóta már mennyi idő eltelt, ellenkezett Ottlik, és mégsem írták meg! És még a Vas Pistának sincs igazán jó véleménye arról, amit én csinállok. Ez a telefonbeszélgetés számomra egy döbbenetes Ottlik-megnyilvánulás volt. És az a szomorú, hogy van benne igazság. Azt gondolom, hogy őt nem a politikai háttérbe szorítás zavarta, mert ő szorította háttérbe a politikát a maga életében. Ez úgy rendben is volt. De a barátok részéről, a szakma, az irodalom részéről igenis kevesellte a megértést.

➤ K. L.: Még egy adalék ehhez. Van egy sötét foltja Vas István és Ottlik Géza barátságának. Vas István azt, amit most Ács Margit elmondott, leírta egy rövidke és névtelen cikkben a Népszabadságban, már jóval az *Iskola* megjelenése után. Talán piszkálni akarta vele Ottlikot, hogy miért nem ír, miért nem publikál. De hogy miért névtelenül jelent meg a cikk, azt a mai napig sem lehet tud-

ni. Viszont az Ottlik-hagyatékban van egy nagyon dühös magánfeljegyzés *Pista és a Népszabadság* címmel, amelyben a rövid cikkhez képest kétszer olyan terjedelemben szedi le a keresztvizet Vas Istvánról, mondván: ilyen egy barát? Ez csak egy érdekes apróság. De az egészre vonatkoztatva: az Ottlik-recepció olyan, mint egy három felvonásos dráma. Első felvonás: megjelenik az *Iskola*, és legalább tíz évig nincsen értő olvasója. Ami megjelenik róla, az valóban inkább rendőri feljelentésekhez hasonlít, olyan címszavakkal, hogy a regény „egzisztencialista”, meg a „hátranézés irodalmának” példája. A legpozitívabb megjegyzés ebben az időszakban az, hogy a mű a Horthy-korszak nevelési rendszerét bírálja. Hát egy fenét bírálja, persze ezt is bele lehet olvasni a regénybe, de nem erről szól. A második felvonás: jönnek a Péterek, végre lazul a rendszer, és lehet szeretni Ottlikot. Lehet lemásolni, lehet lelkesen rajongva vagy tárgyyszerűen írni róla. A harmadik felvonás a nagy várakozás után a – bocsánat – nagy pofára esés, amikor megjelenik a *Buda*, és majdnem kivétel nélkül mindenki csalódik benne, néha ugyanazok, akik korábban lelkesen írtak róla. Ez egy roppant érdekes történet.

✓ H. H. F.: Még egy gondolattal egészíteném ki az elhangzottakat. Az ÉS-ben olvastam a nyolcvanas évek közepén Vas István egyik versét, amelyben Marxot dicsőíti.

✓ K. L.: Az a címe a versnek, hogy *Marx*.

✓ H. H. F.: Nos, érdemes ebben a kontextusban is nézni ezt a történetet: Vas István a '89 előtti nem demokratikus rendszerhez egészen máshogy viszonyult, mint Ottlik. Ami a Pétereket illeti, én (két másik mester: Kodolányi Gyula és az említett Kulin Ferenc mellett) Balassa Péter tanítványa voltam, ha úgy tetszik, ő indított el engem kritikusként, beajánlott a Jelenkorhoz meg az Életünkhez, még harmadéves egyetemista koromban. Ezt nem befolyásolja az a tény, hogy a későbbiekben eléggé eltávolodtunk egymástól. És amikor én egyszer – Ottlik halála után – föl hívtam tanácsát kérve abban, hogy hogyan tudnék hozzájutni a kéziratos hagyatékhöz, mereven elutasított mindenféle segítséget. Ott tudatosodott bennem, hogy ez a tanítványi kapcsolat valamilyen értelemben megszűnt. De azért azt látni kell, hogy a nyolcvanas évek közepén Balassáék számára Ottlik tulajdonképpen ellenálló író volt. Egy olyan író, aki az ellenállást képviseli, mégpedig a lehető leghitelesebben. Másfelől pedig azt is látni kell, hogy éppen ebben az időszakban jelennek meg azok a középiskolai irodalom tankönyvek Szegedy-Maszákék sorozatában, amelyekben a strukturalista irodalomszemlélet megpróbál végre teret kapni Magyarországon, és benyomulni az oktatásba. Hajdani vezető tanárom, Madocsay tanár úr, aki a negyedikes könyvet írta, kezdeményezte, hogy Ottlikot beemeljük a modern magyar irodalmi kánonba a középiskolai oktatásban is, akár oly módon is, hogy ezzel egy kicsit torzul a kánon, mert más író emiatt kimarad a tankönyvből, vagy kisebb hangsúlyt kap. Ennek is volt egy – ha nem is forradalmi, de mindenesetre – az ellenállás diszkrét bájával teljes hangulata.

✓ H. M.: Egy érdekesség: Vas István azt nyilatkozta valahol, hogy ő ugyan olvassa és szereti Ottlik műveit, de Ottlik az övét nem olvassa el és nem becsüli. Tehát kölcsönös lehetett közöttük ez a másikkal szembeni neheztelés.

Most ejtsünk néhány szót a *Budáról*! Köztudott, hogy Ottlik az *Iskola határon* megjelenése után egész életében dolgozott a *Budán*, mely végül 1993-ban posztumusz kiadásként jelent meg. Beszél-e Ottlik készülő könyvéről ebben az időszakban? Mit lehet tudni a regényről a keletkezés ideje alatt? A másik kérdésem személyes olvasataitokra vonatkozik. Ács Margit írja a re-

gényről: „Jelenetek. A *Budá* írni annyi, mint jelenetek, epizódok, párbeszédek, emlékek vékony héjú formáiba, mint amforákba visszatöltögetni az elfolyt életet.” A *Budát* többek között – ahogy ez már korábban elhangzott – életközelsége, élettelsége, az irodalmár szakma számára talán zavaróan is ható eleveisége különbözteti meg a korábbi művektől. Ez a könyv ezért fokozottabban és talán máshogyan „érinti” az olvasót. Hogyan változott a ti *Buda*-olvasatok a megjelenéstől mostanáig?

✓ H. H. F.: Ahogy már elmeséltem, én csak egy pillanatra voltam a Mester közelében, de ezt az emléket szeretném megtartani ebben a pillanatnyiségében, hogy megmaradjon a jelentése. Ami ugyanis egyszer történik az ember életében, annak kell, hogy legyen jelentősége. Lengyel Péterrel viszont hosszabban kapcsolatban voltam, részben saját jogon. Az én számomra Lengyel Péter regényei is fontosak voltak ebben az időszakban, már a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején. Később pedig mint Ottlik örököséhez hozzá kellett fordulni, hogyha mozdulni akart az ember Ottlik-ügyben. Lengyel Pétertől kaptam meg a *Budát*, nem könyv formában, hanem még a kefelevonatot. Egyik reggel ott volt a postaládámban egy ki nem adott Ottlik-regény... Ez, ugye, nem mindennap történik meg az emberrel, volt tehát egy kisebbfajta csodajellege is a történetnek. Én egyáltalán nem csalódtam a regényben egy percre sem. Sőt, az elbeszélő eltávolítotttsága meg a távolság visszavétele, az ezzel való (őszinte) játék nekem feltétlenül emeli az élményt. Persze az is hozzátartozik, hogy én nem tisztán irodalomként olvasom a *Budát*, hanem – mondjuk így – filozófiaként is.

Számomra Ottlik nemcsak nagy író, hanem nagy gondolkodó is, ha tesszük, egy jó angol gondolkodó. A *Budában* tulajdonképpen az életét írja meg. És az életünk megírásának van egy apró nehézsége: mégpedig az, hogy a saját halálunkat hogy fogjuk megírni. Mert előbb meg kellene halni, hogy be tudjuk fejezni az élettörténetünket, de ha meghalunk, akkor már hogy írjuk meg? Tehát én a *Buda* történetének ezt az elfolyósságát, szétesését, szétgombolyodását a halállal való szembesülés nemcsak emberi, de írói problémájaként is olvasom. A halállal való szembesülés pedig – ugyebár – filozófiai probléma is. Minden filozófus (ha írásra vetemedik, ami nem szükségszerű, gondoljunk Szókratészre) végső soron ezzel a kérdéssel szembesül: hogyan tudom a saját halálomat megírni? Ebből a szempontból ennek a regénynek a súlyát nem lehet elvenni. Lehet, hogy az egyes divatos irodalmi irányzatok számára kevésbé kézhez álló, mint az *Iskola a határon*, ahol az elbeszélő a bevezető fejezetben elmagyarázza az irodalomértőknek, mit és hogyan értsenek. De igazán a *Budában* lesz súlya annak a problémának, ami a végső kérdés, és amihez mint végső kérdéshez legnehezebb eljutnunk, mert előbb beleütközünk a hallgatás falába.

✓ K. L.: Először nézzük a tényeket! A legenda ugyebár az volt, hogy Ottlik az *Iskola határon* megjelenése után egész életében a *Budát* írta. Ez nem igaz. Annyi igaz, hogy már a következő évben szerződést kötött a Magvető Kiadóval, az első *Buda*-részlet megjelenése után, annak folytatására, különböző címeken. Ezt a szerződést nem teljesítette. A fölvetett előleget valamilyen fordítással ledolgozta. Lényegében élvezte a sikert, az *Iskola* viszonylagos sikerét, meg már utazhatott is. A bridzsről nem ejtettünk szót: végre kinyíltak a határok, és ő világhírű bridzsversenyzőként utazhatott különböző helyekre, és szabadon köthetett bridzsbarátságokat. Őt a *Budához*, a regény megírásához a felesége halála vezette vissza, és Lengyel Péter segítsége, meg a külső elvárás, hogy ezt meg kell csinálni. És végül nem csinálta meg. A kéziratban megvan az a hely, ameddig ő átnézte. Időközben változott a megítélésem a

Budáról, mert amikor megjelent, akkor még nem lehetett elfogulatlanul olvasni. Különösen a disszonáns szélsőséges kritikai visszhang és a teljesen lehetetlen, buta plágiumvád közepette. Nem tudtam elfogulatlanul nézni a regényre, kicsit olyan volt számomra, mint egy szent könyv, mint az egyik evangélium után egy másik evangélium...

✓ H. H. F.: Apokrif.

✓ K. L.: Igen, pontosan! És lényegében most, hogy tervben van egy *Buda*-konferencia épp a megjelenés huszadik évfordulójára, már új, friss szemmel lehet majd ránézni, és tiszteletlenül lehet kézbe venni. Nekem nem változott az az elméletem, hogy a *Buda* olyan, mint egy rendszertelen, összecédulázott szótár, amelyben Ottlik az *Iskola határon* megértéséhez meg az életmű egyéb darabjaihoz, végső soron pedig az egész életéhez ad címszavakat. Tehát természetéből adódóan nem egy befejezett, nem egy lezárt regény.

✓ Á. M.: Szerintem igaz, hogy az író akkor is ír, amikor él. Ilyen értelemben Ottlik tényleg egy életen át írta a *Budát*. Hiszen ezek az elrakott epizódok, ezek az apró kincsek az életből itt mind fölhasználásra kerültek, és ezeket nem a fantázia termelte ki, hanem valóságos emlékek. Megjelenése után pozitív elfogultsággal kezdtem olvasni a *Budát*, mert akkor már tudtam, hogy nem tekintik regénynek, strukturális bajokat látnak benne, és egyáltalán nem tartják szerves műnek. Bosszantott az irodalomkritikának ez a teoretikussága, és nyilván bennem volt a dac, hogy én viszont élvezni fogom. Élveztem is, nagyon. Lehet, hogy ezt a regényt nem egy írói-mérnöki agy hozta össze, de ahányszor előveszem, és akárhol, akármelyik részt kezdem el olvasni, nem tudom letenni. Ott van minden egyes mozzanatban az okosság, az emberismeret, az a bizonyos távolságtartás, amit önreflexiónak neveznek, egyszóval a *Buda* irtó jó társaság. Olyannak ajánlom, akinek nincs barátja. Beszívja az embert. Mert Ottliknál igenis van a mondatoknak egy fantasztikus vonzereje. Vannak Ottlik-művek, ilyen a *Hajnali háztetők* is, amit valójában nem is szeretek, mégis szívesen olvasom. Magát a művet, az egész konstrukciót, a figurákat nem szeretem, de a mondatokat igen. És ezt már a kritika Kelecsényi László által említett első felvonásában is felismerte az a B. Nagy László, aki azóta legenda lett a filmkritikáival, és nagyon pozitív szerepet játszott a magyar filmtörténetben, de annak idején vonalas kritikusként indult, és az *Iskola határon*-nal kapcsolatban is arra lyukadt ki, hogy bár Ottlik már egy kicsit elszakadt a polgárságtól, még nem eléggé szocialista. Ennek ellenére ez a kritika észreveszi, hogy a regény erőssége a mondatok fegyelmében, pontosságában van. B. Nagy szerint Ottlik a mondatai fegyelmével és pontosságával írja le a káoszt, ami az embert körülveszi. És ez az a pontosság, ami megmenti a káosztól. Úgyhogy tulajdonképpen azt kell mondanom, hogy még későbbi kritikusokhoz, jó kritikusokhoz képest is – megítélésem szerint – jól értette az Ottlik-mű lényegét.

✓ H. M.: Mi a helyzet Ottlikkal, illetve az Ottlik-olvasással ma? Ács Margit egyik tanulmánya szerint a *Buda* megjelenése után fokozatosan bekövetkezett Ottlik trónfosztása. Kelecsényi László 2000-ben megjelent könyvében (*A szabadság enyhe mámore. Ottlik Géza életei*, Magvető, 2000) pedig azt olvashatjuk, hogy az Ottlik-felejtés éveiben járunk, most kerül purgatóriumba a mű, ami után majd kiderül, hogy üdvösség vagy felejtés lesz-e a sorsa. 2000 óta eltelt tizenhárom év. Most mi a helyzet az Ottlik-recepcióval? Hogyan olvassuk ma Ottlikot?

➤ H. H. F.: Az én véleményem az, hogy Ottlik most árnyékban van. Ez az árnyék a félmúlt. A félmúlt azt jelenti, hogy a szerző ugyan már jó ideje meghalt, de még nem vált patinás klasszikussá, akihez vissza lehet fordulni. Ez a félmúlt a legrosszabb hely egy író számára, amikor már és még nem tudjuk, hogy mit kezdjünk vele. És az is igaz, hogy – valljuk be őszintén – mi magunk, az értelmezők sem mindig segítettük a fogadtatását. Szerintem most az a feladat, hogy visszafúrjuk magunkat az időben: a nyolcvanas évektől mostanáig eltelt időszakon keresztül kell eljutni oda, hogy vissza tudjuk nézni, mi is történt akkor és ott. Meg kell vizsgálni, mi történt Ottlik óta a regényírás területén. A Péterek prózafordulata tényleg fordulat volt, és tényleg annyira más vágányra állította az irodalmat, vagy csak egy kis pihenő, ami után vissza lehet térni a nagy regényhagyományhoz? Magyarán arról beszélek, hogy a magyar irodalomtörténetnek a háború utáni recepciója még nincs befejezve, nincs megfogalmazva, tisztába rakva.

A Filozófiai Intézetben dolgozva látom azt, hogy ikerintézetünkben, az Irodalomtudományi Intézetben hogyan küzdenek ezzel a problémával: a magyar irodalomtörténet megírásával. Ez ugyanis még nem történt meg. Szegedy-Maszáké megírták az „irodalom történetét”, de az nem irodalomtörténet, épp ellenkezőleg: inkább annak a kudarcnak a beismerése, hogy nem tudják még megírni. Most az új igazgató, Kecskeméti Gábor, aki régi magyaros, tehát bizonyos értelemben ártatlan ember a korszakban, nagy lelkesedéssel felvállalja, hogy ezt megcsinálják: újragondolják a 20. századi magyar irodalmat. Erre nagy szükség lesz. És akkor majd Ottliknak is meglesz a helye, nem valamiféle aránytalan kiugrásként, de olyan méltó kontextusban, ahol mellette nyugodtan tudjuk Vas Istvánt meg Weöres Sándort is olvasni. Fontos tudatosítani, hogy ezek nem egymással szemben kijátszandó életművek.

➤ K. L.: A helyzet komoly, de nem reménytelen. Nem olvasnak az emberek – járom a könyvesboltokat, az Írók Boltját, az antikváriumokat, és panganak, mindenki panaszkodik, ez az általános helyzet. Ehhez képest Ottlik még jobb pozícióban van. Jobb helyzetben, mint bármikor korábban, mert végre a helyén van – nincs piedesztálon, nem szentkép a falon, és nincs is agyagba dőngölve. Különben az, amit idéztél, egy dühös fülszöveg volt. Talán a könyv egésze nem is ezt állítja vagy igazolja. De akkor ezt vállaltam, és talán jogos is volt. Elmondok egy nem mai történetet. Amikor megjelent a *Buda*, írtam róla, és megkaptam a recenziós példányt a kiadóban. Akkoriban a Kossuth téren volt a kiadó, a 70-es trolival mentem a Városliget felé, ahol egy szerkesztőségben dolgoztam. Régi szokásom, hogy az új könyvet mindig kollacionálom, tehát megnéztem, megvan-e minden oldala. Nem volt meg. Egy ív nem volt benne. De nem ez az érdekes az egészben. Ülttem a trolin az ablaknál, lekötötte a figyelmemet az ölemben fekvő könyv. Mellettem ült egy idős úr, és egyszer csak megszólalt, hogy „na végre, kiadják?”. Tehát tudta, hogy mit nézek, pedig a borítót a címmel nem látta. Ilyen olvasók kellenének.

➤ H. H. F.: Az Ottlik-könyveket már a szöveg nyomtatot képéről is fel lehet ismerni. Lehet látni az oldaltükörből a szövegtípust.

➤ K. L.: És mire a *Buda* kötetben megjelent, addig már nyolc-tíz helyen, folyóiratokban a könyvnek legalább a fele napvilágot látott. Tehát a járatos olvasó ráismerhetett.

➤ Á. M.: Lehet, hogy az Ottlik-műnek használ most ez a viszonylagos árnyék. Mert én azt hiszem, hogy az irodalommal – és minden művészettel – az a helyzet, hogy mindenki saját magának szereti fölfedezni a műalkotásokat.

Hogyha le akarják nyomni a torkán, akkor a legjobb se kell. Ez a pár év, ami most eltelt, lehet, hogy jótékonyan kiszellőztette az irodalmi teret. Az a nagyon fontos emberi tartalom – nem mondanivalót, hanem tartalmat mondok –, ami Ottlik írásaiban ott van, az az egész lényében ott volt. Ennek lényege a természetesség, a tudat, hogy ő, amellet, hogy író, csak egy ürge... Én meg spiné akarok lenni! És nem is vagyok hajlandó megválni attól, hogy spiné lehessenek, aki csak úgy jön-megy az utcán. Ezt a magatartást ebben a rettenetes, elüzletiesedett médiakultúrában igazán tudja élvezni az ember. És azt hiszem, nemcsak mi, hanem nagyon sokan éhesek erre a valódira, az igazira, az angol szövet zakóra.

▼ **H. M.: A kortárs szépirodalomban láttok-e folytatást, Ottlik-hatást? Van-e irodalmi utóda Ottliknak?**

▼ **K. L.:** Aki a kezébe veszi Lengyel Péter *Cseréptörés* című regényét, láthatja, hogy nem plágiumról van szó, hanem ugyanarról az írói technikáról. Még olyan „mutató” is van a végén, mint az *Iskola határon*-ban. Ottlik unokát – mert hát Lengyel Péter inkább fiú szerepben volt az író mellett – én nem látok.

▼ **H. H. F.:** Én sem nagyon látok. Ami nem biztos, hogy baj. Vannak olyan nagy figurák, akiket nem könnyű „utánírni”. Volt egy konferencia a Pázmányon Lengyel Péterről, ahol beszéltünk is erről a problémáról, hogy Lengyel Péter számára micsoda tehertétel volt ez az örökség, és hogy mikor tud végre a saját jogán létezni. Én Lengyel Péter-fan vagyok, tehát számomra a saját jogán létezik, de az ő számára ez mégis probléma. Nem könnyű úgy megcsinálni valamit második, harmadik generációban, ahogy az elsőben, és nyilván nem is lenne ez cél. Nem hiszem, hogy az a cél, hogy írjunk még egy Ottlik-regényt, ezt talán nem is lehet. Az igazi tét az, hogy ezt az arctípust, tartást, ezt a hitelességet tudja-e hozni valaki a magyar irodalomban. Nekem két költő jut eszembe, de ezek már nyilván ízlés- és ítéletbeli kérdések. Az egyik Kemény István, a másik Győrffy Ákos. Két olyan szerző, akiknek fogalmam sincs, hogy mi a viszonyuk Ottlikhoz, nem is prózaírók, és stíluseszméik tekintetében sem feltétlenül kötődnek hozzá. De az ő esetükben ugyanúgy érzem, hogy amit leírnak, azért jól fognak állni. Beszéltünk Ottlik kicsit indulatos természetéről, ami szerintem abból fakadt, hogy ő az igazat, csakis az igazat akarta mondani. Nincs köntörfalazás, nincs elkenés, nincs stílusjáték, nincs habosítás, hanem csak maga a dolog van. A megszólalónak ez a fajta hitelessége számomra ennél a két költőnél van meg.

▼ **Á. M.:** Nagyon egyetértek Ferencsel. Én is azt gondolom, hogy nem lehet, de nem is kell megismételni az Ottlik-művet. Ettől függetlenül lehet, hogy megismétlődik valamilyen formában. Ottliknál van két kulcsszó, ami mindig eszembe jut vele kapcsolatban: aszkézis és nárcizmus. Mind a kettő nagyon jellemző rá. Egy művész nincs meg bizonyos fokú nárcisztikusság nélkül, de Ottlik magatartásában mégis mindig erősebb volt a tartás és az önkontroll. Ha ezt az új írónemzedék átveszi, és szakít azzal a belterjes, nagyon nárcisztikus beszédmóddal, amivé az irodalom az utolsó két évtizedben vált, akkor azt gondolom, hogy tényleg újra tétje lesz a műnek. És én látok példákat erre, például a még kevésbé ismert Pollágh Péter jut most hirtelen az eszembe, ő egy hiteles költő. Több nevet is lehetne említeni, de maradjunk annyiban, hogy készül egy bizonyos váltás, visszatérés ahhoz, hogy emberek is maradjunk, ürgek is legyünk, ne csak írók.

✓ K. L.: Azért sincs utód, mert már nem olyan a magyar mondat, a magyar regénymondat, mint Ottlik idejében. Valaki, egy esztéta az utolsó ép magyar regénynek nevezte az *Iskola határon*-t. Ma már – tetszik vagy nem tetszik – a rontott mondatok esztétikájának korában élünk.